

WaterLIJN

4 Collabor8 was springplank voor ondernemers

7 Het geluk van de Waterlinie volgens Paul Berends

8 Op bezoek bij de schietvereniging in de Plofsluis

Nieuwe taveerne en museumwinkel Slot Loevestein

Na een grondige verbouwing zijn de nieuwe taveerne en de museumwinkel met bezoekerscentrum van Slot Loevestein geopend voor het publiek. Bezoekers kunnen in de museumwinkel terecht voor een ruim assortiment boeken, historisch glas, speelgoed, fiets- en wandelkaarten, streekproducten en meer. De taveerne is een mooie plek voor een streeklunch of borrel. Het bezoekerscentrum informeert over de historie, betekenis en functie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de relatie met de omgeving. De verbouwing is onderdeel van een masterplan dat in drie fases wordt uitgevoerd. Om ook de komende decennia een topmonument te blijven, investeert Loevestein in verbetering van de dienstverlening en uitbreiding van het museale publieksaanbod. ●

Onderzoeker Koen Raats: 'De overheid moet minder met zichzelf bezig zijn'

Een cultuuromslag. Dat is wat volgens Koen Raats van de Universiteit van Amsterdam nodig is voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie. 'Lange tijd is het denken aanbodgericht geweest, maar die tijd is voorbij. De overheid moet vraaggericht gaan werken, en ik merk dat men dat vaak lastig vindt. Maar het is wel van belang om de Waterlinie een duurzame toekomst te bieden.'

Koen Raats is planoloog en werkt aan een proefschrift over de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Hij onderzoekt hoe de Linie flexibel kan inspelen op de decentralisatie en bezuinigingen. 'Het Nationaal Project is opgezet in een tijd dat de overheid veel kon bepalen,' analyseert hij. 'De reden daarvoor was eenvoudig: er was geld genoeg, dus de overheid kon eisen stellen. Er zijn in de eerste jaren van het project grote bedragen gestoken in het restaureren van forten, maar omdat de gebruikers aan veel eisen moesten

vervolg op pag. 2

Koen Raats

© Christiaan Krouwels

Vervolg pag. 1

voldoen, zijn er vooral kleinschalige publieke functies uitverkoren. Veel van die functies steunen op subsidies. Als deze opdrogen heb je een serieus probleem.'

Stapelen van eisen

Nog lang niet alle betrokkenen zijn van dit probleem daadwerkelijk doordrongen, vervolgt Koen Raats. 'Er wordt vaak gezegd dat we ons meer op de markt moeten richten, maar in de praktijk zie je nog regelmatig dat de overheid denkt de voorwaarden desondanks zeer strikt te moeten stellen. Wat ondernemers daarbij soms stoort, is het 'stapelen' van eisen. De provincie stelt strakke voorwaarden op het gebied van natuurbeheer, de gemeente wil niet teveel auto's en verbiedt woningbouw, het ministerie van Defensie wil dat de objecten in de verkoop nog iets opleveren en het Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie wil dat de forten herkenbare Liniewaarde hebben. Stuk voor stuk begrijpelijke en reële verlangens, maar opgeteld maken ze ondernemen erg lastig. Aan zoveel eisen kun je eigenlijk alleen maar voldoen als je als overheid zelf je portemonnee trekt, maar dat is nu juist niet meer mogelijk.'

Handjes knijpen

Beter gebruik maken van de creativiteit uit de markt en de maatschappij, zonder alles meteen maar goed te vinden – dat is volgens Koen Raats de oplossing. 'De overheid zou wat minder met zichzelf bezig moeten zijn en zich richten op al die prachtige initiatieven in de Waterlinie. Er is een reset nodig – dat zeg ik niet alleen, dat zeggen tal van wetenschappers en onderzoekers die zich met dergelijke vraagstukken bezighouden. Eerst beseffen dat je in je handjes mag knijpen als er in een tijd als deze investeerders zijn die iets willen beginnen met een fort of een ander object in de Linie. Dan begrijpen hoe ondernemen werkt, dat een zekere vrijheid vereist is en dat een overheid zich niet met elke stap in het proces ingrijpend moet bemoeien. En tot slot de wezenlijke kwaliteit van de Linie bewaken: pretparken in de Linie zijn uiteraard niet wenselijk. 'Ik wijs er altijd graag op dat Fort Voordorp, een van de weinige forten die in particuliere handen zijn, een gedegen financiële grondslag heeft. Er is daar een conferentieoord gevestigd dat niet afhankelijk is van de grilligheid van subsidieverstrekking, maar dat zijn eigen geld verdient. Ik zeg niet dat het met alle forten zo moet gaan, zeker niet, maar het is toch iets om in het achterhoofd te houden.'

© Jaco Scholtz

© Wim van der Ende

FORTEN FIETS- EN WANDELTOCHT

Op 21 en 22 september 2013 geven lokale ondernemers de wandel- en fietsroutes van de Nieuwe Hollandse Waterlinie extra aandacht. Dat geldt bijvoorbeeld voor het Waterliniep pad, langs meer dan vijftig forten, zes vestingsteden, talloze bunkers en sluisen. In Utrecht zijn korte fiets- en wandelroutes met kaart en smartphone te volgen. En tussen Fort Altena en Woudrichem vindt langs het Liniepad in het betreffende weekend het Liniepadfestival plaats. www.hollandsewaterlinie.nl

WATERLINIEWEEK STELLING VAN UTRECHT

Van 7 t/m 14 september is het Waterlinieweek in de Stelling van Utrecht. Een van de evenementen is een fietstocht door de Stelling op 8 september. Onderweg is van alles te ontdekken dat herinnert aan de Waterlinie, zoals groepsschuilplaatsen, inundatiekanalen, 'asperges' (stalen balken in de grond om oprukken van tanks te voorkomen) en natuurlijk de forten. www.stellingvanutrecht.nl

OPEN DAG BATTERIJ ONDER POWDEROIJEN

Op 21 september 2013 staan de deuren van de Bateria onder Powderoijen open. In een filmzaal worden de plannen voor de batterij toegelicht, er is een wandel- en fietstocht, kinderen kunnen broodjes bakken en naar vleermuizen speuren. De bierliefhebber krijgt inzicht in het brouwproces en kan het Zaltbommelsch Lagerbier proeven.

MIDDELEEUWS AVONTUUR OP FORT RUIGENHOEK

Van 4 t/m 8 september presenteert Stadsschouwburg Utrecht de locatievoorstelling 'Tropoi' van Theater FroeFroe. Deze voorstelling met acteurs, levensgrote poppen en muzikanten wordt gespeeld op het monumentale terrein van Fort Ruigenhoek in Groenekan. www.stadsschouwburg-utrecht.nl

BLOKHOVENS LINIEVARKEN

In het voormalige schietveld van Lunet aan de Snel in de Nieuwe Hollandse Waterlinie is een houten koeienstal omgebouwd tot een proefstal. In 2011 wonnen Ton en Steef Uijtewaai hiermee een prijs voor meest innovatieve varkensstal. De broers uit Schalkwijk fokken hier het Blokhovens Linievarken, dat onder diervriendelijke omstandigheden opgroeit. De varkens worden gehouden in groepshokken in het stro en kunnen met krul in de staart in de modder wroeten. In de nabije toekomst hopen de gebroeders Uijtewaai de varkens een vrije uitloop te kunnen geven en het vlees te kunnen verkopen onder andere in het geplande streektransferrium aan de A27. www.facebook.com/BlokhovensLinievarken

WALLEN KUNSTFORT ASPEREN OPNIEUW GEPROFILEERD

Onlangs zijn de wallen van KunstFort Asperen opnieuw geprofileerd. De herprofilering maakt deel uit van een groter project waarin ook de forttoren is geconsolideerd en de taveerne (de voormalige genieloods) is gerenoveerd. Nu is ook de omwalling opgeleverd. Bezoekers van het fort kunnen van bovenaf het resultaat van de herprofilering bewonderen en tegelijkertijd genieten van het uitzicht over het Lingelandschap.

WATERLINIE NEEMT DEEL AAN UNESCO-PROGRAMMA

De Nieuwe Hollandse Waterlinie staat op de voorlopige Werelderfgoedlijst van UNESCO. Het is de bedoeling dat in 2016 de definitieve status wordt verleend. Voor het in stand houden van werelderfgoed is voor UNESCO steun op lokaal, regionaal en nationaal niveau van groot belang. Eén van de manieren om dat te bereiken is de inzet van vrijwilligers. Hiervoor heeft UNESCO het World Heritage Volunteer programma ontwikkeld. Het programma biedt jongeren de kans om andere culturen te ontmoeten, cultureel erfgoed en natuur te herstellen en lokale gemeenschappen en autoriteiten bewust te maken van hun erfgoed. UNESCO heeft de Nieuwe Hollandse Waterlinie geselecteerd om mee te doen met het programma in 2013. Van 31 augustus tot 15 september leveren twintig jonge vrijwilligers een actieve bijdrage aan projecten in de omgeving van Fort Rijnauwen en Fort Vechten.

BIJZONDERE OPENINGEN MONUMENTENDAG

Op Monumentendag 14 september zijn enkele monumenten uit de Waterlinie te bezoeken die normaal niet toegankelijk zijn. Dat geldt onder meer voor Fort Vossegat op het terrein van de Utrechtse Kromhoutkazerne en voor de Plofsluis over het Amsterdam-Rijnkanaal (zie ook pag. 8), waar leden van de lokale historische vereniging een cultuurhistorische toelichting geven. Ook de Beatrixsluisen in het Lekkanaal zijn op 14 september te bezichtigen. Bezoekers krijgen een rondleiding door de torens en de verbindingsbrug.

PROGRAMMA COLLABOR8 SUCCESVOL AFGESLOTEN

Een springplank voor ondernemers

Onlangs vond op het Geofort de slotbijeenkomst plaats van het Europese samenwerkingsprogramma Collabor8. De initiatiefnemers kijken tevreden terug. 'Iedere ondernemer die het verhaal van de Waterlinie kan vertellen, die een ambassadeur kan zijn, levert een bijdrage.'

Deelnemers slotbijeenkomst Collabor8

Acht partners

Het programma Collabor8 was een transnationaal Europees project dat nieuwe clusters van ondernemers wilde vormen en ondersteunen in de culturele, creatieve, agrarische, toeristische en recreatieve sector. Het unieke karakter van de streek was het bindmiddel voor de samenwerking.

De acht partners waren:

- South Kerry Development Partnership
- Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie
- Stichting Veemarktkwartier, Tilburg
- Vlaamse Landmaatschappij, plattelandsproject de Merode
- Toerisme Oost-Vlaanderen, project Meetjesland
- Westcountry Rivers Trust, South Downs Joint Committee
- Brecon Beacons National Park Authority
- Merthyr Tydfil County Borough Council

Op 18 juni 2013 werd het programma Collabor8 afgesloten met een slotbijeenkomst op het Geofort Nieuwe Steeg in Herwijnen.

Het organiseren van een netwerk voor ondernemers in het Liniegebied. Dat was het doel van het Europese programma Collabor8, en dat doel is behaald, aldus mede-initiatiefnemer Peter Ros van het Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie. 'Het programma begon in 2008, toen veel fortondernemers al enthousiast bezig waren, maar vaak nog binnen het denkkader van het eigen fort, niet dat van de Linie als geheel. Wij wilden dat graag veranderen, en dankzij Europese steun bleek het mogelijk om dat in internationaal verband te doen. Met acht partners uit landen in Noordwest-Europa hebben we een inspirerend en zinvol programma opgestart, dat na 4,5 jaar onlangs is afgesloten met een slotbijeenkomst op het Geofort.'

Het ontwikkelen van een *code of practice* voor ondernemers in het Waterliniegebied was een van de eerste concrete resultaten van het programma. 'Met andere woorden: wat moet je als ondernemer allemaal doen en laten om het predicaat Linieondernemer te verdienen? Dat hielp enorm om voor ons en de ondernemers visie en richting helder te krijgen.'

Fietsmandje.nl

Een volgende stap was het ontwikkelen van gemeenschappelijke producten. 'Ook dat was een succes, omdat ondernemers gingen samenwerken die elkaar anders niet zo snel zouden hebben gevonden. Fortengolf op Fort Vechten en Fietsmandje.nl, een fietsroute gecombineerd met de aanschaf van streekproducten, waren daarvan interessante voorbeelden.' Belangrijk was ook het opdoen van ideeën bij de internationale partners. 'Het Brecon Beacons National Parc werkt bijvoorbeeld met ambassadeurs,' vervolgt Peter Ros. 'Dat zijn ondernemers die volgens de geldende *code of practice* werken en in die zin een positieve bijdrage leveren aan de uitstraling van het gebied, terwijl ze daar op hun beurt commercieel weer van kunnen profiteren. Ook dat is een interessante

gedachte voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie, die het verdient om nader te worden uitgewerkt.'

Minder overheid

Maar een van de belangrijkste resultaten van Collabor8 was toch wel de oprichting van de Stichting Liniebreed Ondernemen. 'Onze doelstellingen sluiten aan bij de nieuwe visie op de Waterlinie,' zegt Titia de Zeeuw daarover. 'Minder ingrijpen door de overheid, en meer ruimte voor het particulier initiatief. Ondernemers de gelegenheid bieden om bij te dragen aan een verdere groei van de Linie.'

Titia de Zeeuw was samen met Peter Ros initiatiefnemer van

Collabor8, en is tegenwoordig secretaris en marketing manager van de Stichting. Ook zij kijkt met een goed gevoel terug op het programma. 'Het was een springplank voor veel ondernemers, maar ook voor ons. Duurzaam ondernemen en investeren in de Waterlinie kwam op die manier een stapje dichterbij. Op eigen benen staan, daar ging het om.' Vooral het Verenigd Koninkrijk, waar veel herontwikkeling van cultureel erfgoed plaatsvindt door private partijen, bleek een interessant rolmodel. 'Zonder dat je dat één op één kunt overnemen natuurlijk, daarvoor zijn de landen en de culturen toch te verschillend. Maar het feit alleen al dat de National

Trust zonder overheidssubsidie draait, is de moeite waard om nader te bestuderen.'

Story telling bleek bij veel partners van Collabor8 een begrip. 'In Brecon Beacons worden horecaondernemers er zelfs op getraind. Ook dat biedt kansen, zeker in de Waterlinie, waarover natuurlijk een prachtig verhaal te vertellen valt. Iedere ondernemer in de Linie die het verhaal kan vertellen, die een ambassadeur kan zijn, levert een bijdrage. Dat is goed voor zijn zaak en goed voor de Linie als geheel. Dergelijke vormen van samenwerken, van kruisbestuiving, zijn waardevol, en dat is dus wat wij voor ogen hebben.' ●

Oprichting Stichting Liniebreed Ondernemen

Fortengolf

Titia de Zeeuw

De liefde voor het verleden van Mark de Reus

Werkvoorbereiders die aan de slag gaan in de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn geen doorsnee werkvoorbereiders. Dat geldt in elk geval voor Mark de Reus. 'Als er een waardevolle vondst wordt gedaan, dan ligt het werk soms voor uren stil. Zo is dat nu eenmaal.'

Je komt de gekste dingen tegen als je voor de Waterlinie aan de slag gaat. Een Romeinse schedel bij Fort Vechten bijvoorbeeld, waar de archeologen heel blij mee waren. Of een illegale hennepkwekerij in een bunker langs de Diefdijk, waarvan de eigenaar nooit is gevonden. Maar het mooiste aan de projecten waaraan Mark de Reus werkt, vindt hij het militaire verleden. 'De objecten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie hebben te maken met de geschiedenis van ons land, er is om gevochten. Dat geeft een speciaal gevoel dat met niets te vergelijken is.'

Al van jongs af aan is Mark de Reus (29), werkvoorbereider bij aannemer Van der Ven uit Brakel, gefascineerd door forten en ander historisch erfgoed. Tijdens vakanties in Frankrijk kreeg hij maar geen genoeg van de kastelen aan de Loire en de vestingstad Carcassonne. Het lag dan ook voor de hand dat hij, eenmaal aan het werk bij Van der Ven, de cultuurhistorische projecten van het bedrijf onder zijn hoede zou krijgen.

Teksten op de muur

Marks eerste grote klus voor de Waterlinie was de aanpak van een dertigtal groepsschuilplaatsen langs de Diefdijk, die werden geconsolideerd en 'vleermuisvriendelijk' ingericht. Vol vuur kan Mark vertellen over de geschreven teksten op de muur die hij er aantroef, afkomstig van Duitse en Nederlandse soldaten, en over het oude kozijn dat ze in een van de verdedigingswerken aantreffen. Een klein team medewerkers was twee dagen bezig om het ongeschonden uit de betonnen omwalling te krijgen. Inmiddels heeft het kozijn een trotse plek gekregen bij Dienst Landelijk Gebied in Arnhem.

Boeiend was ook het werk aan Fort Vechten. De nieuwe loods op het terrein, de brug, de coupure in de fortwal en de toekomstige historische strook over het terrein – alles vindt plaats onder supervisie van Mark de Reus. En daarbij heb je mensen nodig die begrijpen waar het om gaat, vindt hij. 'Een kraanmachinist die per se duizend kuub grond per dag wil verzetten, is niet geschikt voor dit werk. Het moet voorzichtig, vooral vanwege de archeologische schatten. Als er een waardevolle vondst wordt gedaan, dan ligt het werk soms voor uren stil.'

© G. van der Ven B.V.

Mark de Reus

© G. van der Ven B.V.

Zo is dat nu eenmaal. Als je dat niet begrijpt, moet je ergens anders aan het werk.'

Geschutstelling

De mooiste vondst op Fort Vechten was een complete geschutstelling die zich in de fortwal bleek te bevinden. 'Voor mij was het de uitdaging dat hij zo ongeschonden mogelijk tevoorschijn kwam, zodat we er nog iets mee konden doen op het fort. Dat is een kwestie van aandacht, van liefde voor de geschiedenis. Voor anderen mogen veel militaire verdedigingswerken niet meer zijn dan een stuk beton, maar voor mij hebben ze een verleden, een betekenis.' ● Voor meer informatie: www.vanderven.nl

Papsluis

© Rijkswaterstaat

HET HORIZONTALE DENKEN VAN PAUL BERENDS

Hollands geluk in de Waterlinie

Na tien jaar neemt Paul Berends, specialist in gebiedsontwikkeling, afscheid van het Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie. 'We zijn toe aan een nieuwe visie, die ik wil samenvatten met het adagium: van Nationaal Project naar vitale coöperatie.'

'Een bron van Hollands geluk, dat is de Waterlinie voor mij. Ik heb er bijna tien jaar met veel leuke teamgenoten op een creatieve manier aan gewerkt. We hebben een stukje Nederland mooier weten te maken. Dat was heel inspirerend en ik vind het jammer op dit punt te moeten stoppen.' Dat zegt Paul Berends, sinds 2003 verbonden aan het Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie. In die jaren ontwikkelde hij vele initiatieven voor gebruik en inrichting van het gebied met cultuurhistorie als drager. Nu gaat hij met pensioen. Een stimulerend resultaat uit de beginjaren was voor hem de restauratie van de Papsluis, waarvan de deplorabele staat hem in zijn jaren bij het toenmalige ministerie van Verkeer & Waterstaat al stoorde. De historische waaiersluis in het Brabantse deel van de Linie werd na jarenlange verwaarlozing op zijn initiatief opgeknapt, en in september 2007 mocht hij de officiële opening verrichten.

'Het ging niet vanzelf, we werkten duidelijk tegen de stroom in. De waarde van de sluis werd aanvankelijk laag ingeschat. Met inzet van veel betrokken ambtenaren, of zoals ik ze vaak noem: wereldgozers en -meiden op ooghoogte, is het uiteindelijk gelukt. Ik ben er nog steeds trots op, want de sluis werd een hartklep voor de verdere gebiedsontwikkeling in het land van Heusden en Altena. Dit pionierproject vormde ook het startsein voor de restauratie van veel unieke inundatiewerken.'

Ring Utrecht

Een andere insteek, veel grootschaliger, bood de inpassing van de Waterlinie in de Ring rond Utrecht, een ingrijpend infraplan waarvoor 1,4 miljard beschikbaar is. Het idee van Paul Berends was om de oude

linieaccessen te koppelen aan de nieuwe infrastructuur. 'Ik werkte bottom-up, dus in samenwerking met bewoners en andere belanghebbenden, en dat was aanvankelijk wat onwennig maar werd ten slotte zeer gewaardeerd. Dat heeft een aantal concrete toekomstige ingrepen opgeleverd, zoals een verdieping van de weg ter hoogte van de Klopvaart, waardoor Fort de Gagel beter bereikbaar wordt, en groene verbindingen aan de oostrand, waardoor Blauwkapel en de Lunetten veel meer allure krijgen. De voorkeursvarianten zijn op die locaties veelbelovend.' Hier en op andere plekken is veel bereikt, stelt Paul Berends vast, en dat stemt hem vrolijk. Maar zorgen zijn er ook. 'De versnelde decentralisatie creëert versplintering en verwarring, en de economische crisis maakt het er niet makkelijker op. Ik denk dat we toe zijn aan een paradigma-

verschuiving; van Nationaal Project naar een vitale coöperatie. Horizontaal denken hoort daarbij, met meer focus op bewoners en gebruikers en met een andere, meer stimulerende rol voor instituties. 'In de Waterlinie zie je steeds meer verrassende samenwerkingsvormen waarbij markt, overheden en belanghebbenden elkaar versterken. Die dynamiek schept onvermoede kansen. Na alle aandacht voor de hardware, moeten we ons nu meer richten op de software voor effectievere samenwerking. Voorwaarde is wel dat alle overheden actief mee blijven doen in die nieuwe, coöperatieve herschikking. 'Bottom-up, ik zei het al, dat is de ontwikkelrichting die ik voor de Linie zie. De komende periode start ik als gepensioneerde, kritische babyboomer een zoektocht naar mogelijkheden om mee te blijven doen. Maar wel graag leuke mogelijkheden, als het even kan...' ●

Paul Berends in kapiteinsuniform genie-ingenieur uit 1830

© Christiaan Krouwels

'Jongens, allemaal je geweer neerleggen'

Het is druk, deze zaterdagochtend bij de Plofsluis in Nieuwegein. Naast het verdedigingswerk boven het Amsterdam-Rijnkanaal staan zeker twintig auto's geparkeerd. De chauffeurs zijn binnen te vinden, op de schietbanen van schietvereniging Ultrajectum en in het clubhuis met zijn vitrinekasten vol prijsbekers. De sfeer is ontspannen. 'We praten veel met elkaar,' zegt secretaris Jack de Jong. 'Voor de gezelligheid natuurlijk, maar we willen ook weten hoe het met onze leden gaat. Als iemand het moeilijk heeft, houden we hem extra goed in de gaten. Vuurwapens zijn op zich niet gevaarlijk, je moet er alleen verantwoordelijk mee omgaan. Drama's zoals een paar jaar geleden in Alphen aan den Rijn, willen we niet herhaald zien.'

Schietvest

Schietvereniging Ultrajectum huurt al sinds de jaren zeventig enkele compartimenten van de Plofsluis, de zoge-

heten 'buizen'. Toen Koos Moroz, de huidige voorzitter, er in 1973 voor het eerst een kijkje kwam nemen, lag het puin er bijna acht meter hoog. Ook waren her en der de gigantische rioolpijpen te vinden waarin de springstof kon worden aangebracht (zie foto's links). 'We hebben het allemaal op eigen kracht verwijderd,' vertelt Moroz.

We nemen een kijkje op de schietbaan zelf. 'Jongens, allemaal je geweer neerleggen,' zegt de baancommandant, en iedereen doet gehoorzaam wat hij zegt.

Als we weer veilig zijn teruggekeerd trekt Jack de Jong zijn blauw-witte schietvest aan en pakt zijn hightech geweer. 'Het lijkt op darten,' legt hij uit. 'Het middel is natuurlijk anders, maar het principe is hetzelfde. Je moet goed kunnen mikken en je hoofd gebruiken.'

En dan kijkt hij ingespannen door zijn vizier. ●

De Plofsluis werd in de jaren 1938-1940 gebouwd om het destijds nieuwe Amsterdam-Rijnkanaal af te kunnen sluiten. De vijf compartimenten konden 40.000 ton puin, zand en steen bevatten. De Plofsluis is nooit gebruikt en heeft zijn militaire betekenis na de verbreding van het kanaal verloren.

